

HANNEKE OOSTERHOF

'WANT DE GROND BEHOORT ONS ALLEN TOE'
LEVEN EN WERK VAN STEDENBOUWKUNDIG
ARCHITECTE LOTTE STAM-BEESE

Nijmegen (Uitgeverij Vantilt) 2018, 352 pp., ill. in zwart-wit en kleur, ISBN 978 94 6004 400 7, € 29,50

'Want de grond behoort ons allen toe' is de handelseditie van het proefschrift van cultuurhistoricus Hanneke Oosterhof over Lotte Stam-Beese (1903-1988). Voor deze biografie raadpleegde Oosterhof persoonlijke documenten, brieven en archieven in binnen- en buitenland. Ook sprak ze uitgebreid met familieleden en vrienden van de architect-stedenbouwkundige. Stam-Beese leidde een fascinerend leven en wist zich na de oorlog als vrouw een belangrijke positie te verwerven bij de Rotterdamse Dienst Stadsontwikkeling en Wederopbouw. In dit boek bespreekt Oosterhof Stam-Beeses werk en biedt zij een inzicht in haar persoonlijke leven en drijfveren.

Beese groeide op in het toen nog Duitse Breslau en begon in 1926 haar opleiding aan het Bauhaus in Dessau. Ondanks het avant-gardistische en antiburgerlijke aura dat rond de opleiding hing, heersten binnen de muren conservatieve opvattingen over de rol van mannen en vrouwen. Het Bauhaus kende drie hoofdrichtingen: *freie Kunst* (beeldende kunst), *Kunstgewerbe* (toegepaste kunst) en *Handwerk* (ambacht). Beese werd net als haar vrouwelijke medestudenten geacht zich op het weefatelier van Gunta Stölz in de laatstgenoemde richting te bekwamen. Ook volgde ze lessen bij Paul Klee over *Primäre Gestaltung der Fläche* en bij László Moholy-Nagy over *Volumen, Material und Raum*. In 1927 werd de Zwitserse architect Hannes Meyer door directeur Walter Gropius naar het Bauhaus gehaald om de architectuuropleiding *neue Baulehre* op te zetten. Beese was de eerste vrouw die tot deze oplei-

ding werd toegelaten. Ze kreeg een relatie met de veel oudere, getrouwde Meyer, die Gropius in 1928 als directeur opvolgde. Toen dit bekend werd en een schandaal dreigde, moest ze het Bauhaus hals over kop verlaten. Met bemiddeling van Meyer werkte ze vervolgens op architectenbureaus in Berlijn, Wenen en Brno. In deze vroege periode kunnen weinig ontwerpen aan haar worden toegeschreven. Ze tekende in teamverband aan een breed scala aan projecten voor onder meer scholen, woningbouw, bankgebouwen en sanatoria.

Beese wilde zich vanuit haar maatschappelijke betrokkenheid toeleggen op architectuur en stedenbouw. Die kans kreeg ze toen in de jaren twintig op grote schaal architecten uit het Westen naar de Sovjet-Unie werden gehaald om *sotsgorods* te ontwerpen: nieuwe steden voor de socialistische heilstaat die Lenin had uitgeroepen. Beese vestigde zich in 1932 in Charkov. Hier werkte ze aan stadswijken voor tienduizenden bewoners, een ervaring waar ze later in Rotterdam veel aan zou hebben. Helaas zijn van deze bouwprojecten weinig archieven bewaard gebleven, waardoor haar werk in deze periode moeilijk valt te duiden. In Charkov liep ze haar toekomstige echtgenoot Mart Stam tegen het lijf. Ze volgde hem naar Moskou en later naar Amsterdam, waar ze Stams zakelijk partner werd. Ze werkte mee aan architectuurontwerpen, maar altijd onder de naam van haar man. Een bekend project uit deze periode zijn de drive-inwoningen uit 1936 aan de Anthonie van Dijkstraat in Amsterdam,

van Stam, Hugh Maaskant en Willem van Tijen. Aangenomen mag worden dat Beese een groot deel van het interieurontwerp voor haar rekening nam. Onder haar eigen naam deed ze in de jaren dertig veel grafisch werk. Ze fotografeerde, ontwierp affiches en meubels. Ze was echter vastbesloten om zich als architect te profileren en besloot in 1940 in Amsterdam het Voortgezet en Hooger Bouwkunst-Onderricht (VHBO) te volgen, de voorloper van de Academie van Bouwkunst. De oorlogsjaren waren een worsteling. Ze schaamde zich voor haar Duitse afkomst en in 1943 kwam het huwelijk met Stam tot een einde. Na de scheiding behield ze haar achternaam Stam-Beese, waarmee ze gelieerd zou blijven aan de beroemde architect. Na het voltooien van haar opleiding kon ze in 1946 aan de slag bij de Rotterdamse Dienst Stadsontwikkeling en Wederopbouw, waar ze in 1957 Rein Fledderus opvolgde als hoofdarchitect.

De eerste Rotterdamse woonwijk van haar hand was Kleinpolder. Voor Stam-Beese was het een cruciaal ontwerp, vanwege de toepassing van open bouwblokken, gemeenschappelijke tuinen en de introductie van het woonpad, een wandelpad in de autovrije zone tussen twee blokken in. Stam-Beese hechtte veel belang aan gemeenschappelijke tuinen, omdat 'de grond ons allen toebehoort'. Het gemeenschappelijk gebruik van tuinen, parken en speelplaatsen is een telkens terugkerend motief in haar artikelen en voordrachten. De wijk Pendrecht was een samenwerkingsverband met architectengroep Opbouw en de stedenbouwkundige studies voor de wijk werden gepresenteerd op CIAM-bijeenkomsten. Samen met Jaap Bakema, Hans Hovens Greve en Romke Romke de Vries, ontwikkelde Stam-Beese de wooneenheid als basiselement voor de woonwijk. De wooneenheid was in 1941 geïntroduceerd in *Woonmogelijkheden in het nieuwe Rotterdam*, een studie door Van Tijen & Maaskant en Brinkman & Van den Broek. Het uitgangspunt was om het gesloten bouwblok te openen, waardoor een ensemble van stroken ontstaat gegroepeerd rondom een binnenterrein. In een wooneenheid werden verschillende woonvormen gecombineerd voor gezinnen, alleenstaanden en ouderen, door een mix van laagbouw en middelhoogbouw. Deze menging van doelgroepen ligt ten grondslag aan de 'wijkgedachte' en is typerend voor de Rotterdamse stadsuitbreidingen. Hier vinden we de sociaal-maatschappelijke motivatie van Stam-Beese. De wooneenheid moest 'stimulerend zijn voor de gemeenschapszin', met de binnentuin als essentiële drager. Haar laatste project was Ommoord: de eerste woonwijk in Nederland die voornamelijk uit hoogbouw bestaat.

Oosterhof vergelijkt Ommoord met de Amsterdamse Bijlmermeer van stedenbouwkundige Siegfried Nassuth, die in dezelfde periode tot stand kwam. Ze omschrijft treffend hoe Stam-Beese en Nassuth zich ge-

confronteerd zagen met een weerbarstige praktijk, wat leidde tot ingrijpende wijzigingen in hun ontwerpen. Deze spanning tussen theorie en praktijk had wat mij betreft nadrukkelijker aan bod mogen komen. Oosterhof heeft er duidelijk voor gekozen om vooral de intenties van Stam-Beese als ontwerper en haar rol in het inhoudelijke discours van De 8 en Opbouw te belichten. Uit deze biografie blijkt dat het Bauhaus en de periode in de Sovjet-Unie vormend zijn geweest voor haar opvattingen over architectuur en stedenbouw. Van haar docent Josef Albers kreeg Stam-Beese het motto mee: 'Ga uit van je eigen waarheid'. Dit nam ze ter harte. Ze beschouwde het Nieuwe Bouwen als een absolute waarheid, waarin ze werd gesteund door haar geestverwanten van De 8 en Opbouw. De menselijke maat en het collectieve gebruik van de ruimte waren haar belangrijkste uitgangspunten. Volgens Stam-Beese moesten stedenbouw en architectuur een maatschappelijk doel dienen. Haar ontwerpen gingen nadrukkelijk uit van de bewoners, die zich de grond moesten kunnen toe-eigenen. 'Wonende zijn wij allen stedenbouwers', aldus Stam-Beese. In een pleidooi voor hoogbouw legde ze uit dat 'de bodem bevrijd is van het eigene, het particuliere gebruik, dat daarvoor in de plaats het openbare, het collectieve gebruik teruggeeft'. Haar periode in de Sovjet-Unie was bepalend voor haar sociaal-maatschappelijke engagement en de keuze om te werken onder socialistisch regime was vooral politiek gemotiveerd. In de Oekraïne was ze getuige van de *holodomor*, de hongersnood waarbij miljoenen Oekraïners in 1932-1933 om het leven kwamen als gevolg van Stalins machtspolitiek. Desondanks bleef Stam-Beese haar leven lang overtuigd aanhanger van het marxisme, volgens haar een politieke filosofie die boven staten verheven was. Oosterhof meldt bijna terloops dat Stam-Beese zich op latere leeftijd nog vergelijkend uitsprak over de *holodomor*.

Het diepgravende onderzoek van Oosterhof brengt de lezer heel dicht bij Stam-Beese. Opmerkelijk is haar aanmeldingsbrief voor het Voortgezet en Hooger Bouwkunst-onderricht, waarin ze sjoemelde met haar werkervaring en zichzelf meer jaren aan het Bauhaus en in de Sovjet-Unie toebedeelde dan in werkelijkheid het geval was geweest. Als vrouw moest ze kennelijk alles uit de kast halen om zichzelf te kunnen profileren als professionele architect. In haar biografie komt Stam-Beese naar voren als een strijdlustige en autoritaire vrouw, wat pijnlijk blijkt uit de stroeve relatie die ze onderhield met haar dochter. Hoe moeizaam het moet zijn geweest om in een mannenwereld te functioneren, is een onvermijdelijke rode draad in het boek. In kaders worden vrouwelijke collega's en tijdgenoten van Stam-Beese belicht. Met deze raamvertellingen schetst Oosterhof – onder meer gespecialiseerd in vrouwengeschiedenis – een boeiend tijdsbeeld. Soms blijft ze iets te lang hangen in de analyse van man-

vrouwverhoudingen, bijvoorbeeld wanneer ze probeert te verklaren waarom Stam-Beese door haar mannelijke collega's van De 8 en Opbouw bij haar voornaam werd aangesproken en door haar gemeentelijke collega's als 'mevrouw Stam-Beese'. De Rotterdamse uitbreidingswijken van Stam-Beese komen uitgebreid aan bod, maar hier en daar mis ik een bredere context. De vergelijking met Amsterdam en Cornelis van Eesteren wordt gemaakt, wat voor de hand ligt. In deze periode werd echter in heel Nederland gewerkt aan op het modernisme geënte uitbreidingswijken. Zo werd in Groningen De Wijert ontworpen door stedenbouwkundige Henk Eysbroek, een voormalig assistent van Stam-Beese. Deze wijk is met de repeterende stempels van laag- en middelhoogbouw duidelijk schatplichtig aan Pendrecht. Het was interessant geweest om de

woonwijken van Stam-Beese te vergelijken met de aanpak van andere gemeentelijke diensten en te reconstrueren wat precies haar erfenissen zijn geweest.

'De grond behoort ons allen toe' is een rijk geïllustreerde *pageturner* over het turbulente leven van een stoere vrouw die haar tijd ver vooruit was. Daarbij geeft Oosterhof een gedetailleerd overzicht van het werk van Stam-Beese en belicht zij uitgebreid haar opvattingen en bijdragen aan het theoretisch discours van De 8 en Opbouw. Tijdens haar leven werd haar werk nogal eens gebagatelliseerd. Uit deze biografie blijkt dat Stam-Beeses bijdrage aan de totstandkoming van het naoorlogse Rotterdam zonder twijfel beeldbepalend is geweest.

ISABEL VAN LENT